

K a l o c s a i D e z s ő

A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA, AZ ERKÖLCS ÉS AZ EGYÉNISÉGFEJLŐDÉS TENDENCIÁINAK KÉRDÉSÉHEZ*

1/ A vezető és vezetettek közötti viszony alakulásának tendenciái

A polgári társadalomban a politikai hatalom szférájában érvényes szubjektum-objektum viszony teljes, minőségi átalakulása a proletárhatalom révén megy végbe. A politikai hatalom osztálytartalmában és a hatalom gyakorlásában végbemenő átalakulások alapján, általában a politikai hatalom minden tényezőjének: a vezetésnek, a függőség formáinak és történelmi elemeinek átalakulása is adva van. Éspedig a hatalom túlnyomóan centralisztikus-adminisztratív-bürokratikus jellegű gyakorlás módjától a proletárhatalom révén át vezet az út a különböző közösségek viszonylagos önállóságának és demokratikus jogainak szélesítéséhez és egyben az egyszemélyi vezetői hatáskörnek és a személyes felelősségnek növeléséhez.

A megnövekedett egyszemélyi vezetői hatáskör, amely széleskörű felelősséggel párosul és a demokratikus jogok kiszélesítése alapján a közösség tömegei által ellenőrzött, a vezetői gyakorlatnak olyan fejlődést biztosít, amelyben a kollektiva strukturáltságából és az egyének sajátos helyzetéből eredő stb. érdekkülönbségek és érdekösszeütközések is kifejeződhetnek /a demokráciának ez is lényeges oldala/. A vezetőknek a kollektiva és a szélesebb körű társadalmi érdekek dinamikus összhangját - személyisége érvényesítésén keresztül - kell kifejezni, mérlegelni és az irányítás alapjává tenni. A vezetők képessége, tudása, emberi, erkölcsi kvalitása, tehát általában szubjektivitása a társadalmi fejlődés közvetlen tényezője.

* Részlet egy nagyobb tanulmányból.

Éppen e fejlődéstendencia érvényesítése alapján nem egyszerűen és formálisan a vezető funkció betöltése "ad" tiszteletet és megbecsülést a vezető embernek. Ellenkezőleg, éppen a vezetői hatáskör gyakorlásának és a függőségi viszonyok alakulásának pozitív emberi kvalitásokban is kifejezhető oldalai, emberiséssé "alakulása" és emberi "működése" lehetnek a vezető megbecsülésének és tekintélyének alapvető elemei. Így a hatalomból eredő tekintély-tisztelet átalakul a vezetői hatáskörnek emberi képességek, tudás, emberies tulajdonságok érvényesítéséből eredő megbecsülésbe és tekintélytiszteletbe.

A vezetőkkal szemben a társadalmi hierarchia minden szintjén erkölcsi-politikai követelménnyé kell válni az egyéni képességek sokoldalú kibontakozásának, minthogy ez a társadalmi-politikai hatalom gyakorlásának objektív fejlődésszükséglete. Lényegében a következő kvalitások kifejlesztéséről és társadalmi hasznosításáról van szó: a szocializmus ügye iránti tudatos elkötelezett tevékenység és kritikus gondolkodási készség, sokoldalú szakmai felkészültség, az emberi problémák iránti érzékenység és megoldásuk készsége, az áporodott viszonyok és konzervatizmus elleni harc, a társadalmilag jelentős új iránti fogékonyság, a magasfokú szervezőkészség, a bátor kezdeményezőkézség és magasfokú társadalmi felelősségérzet, a társadalmilag szükséges népszerűtlen feladatok vállalása, a lelkesedés, stb., stb. Olyan tehetséges embereket kíván tehát e fejlődés, akik a szocializmus fejlődésszükségleteinek megfelelő kvalitásokat képesek megragadni, szervezni és fejleszteni a vezetett embereknél is. Ezt pedig semmiképpen sem lehet csupán a hierarchikus függőségre alapozott adminisztratív módszerekkel és csupán szabályokban és törvényekben előírt jogok és köteleességek formális, bürokratikus alkalmazásával biztosítani.

Ez utóbbi elvek azonban feltételezik az ember, az emberi kapcsolatok, az emberi indítékok, törekvések, szükségletek és érdekek sajátos, bonyolult rendszerének tanulmányozását, elemzését, megértését és természetesen feltételezik az objektíve lehetséges legjobb megoldások keresését is. A megoldásoknak végső fokon a társadalom és a kollektíva közös érdekeinek, követelményeinek, szabályainak, törvényeinek

ben megfogalmazott elveinek, jogainak és kötelességeinek szellemében kell történniük, minthogy minden egyéb út szubjektivizmushoz, a szervezettség romlásához, tehát anarchikus tendenciákat hordozó állapotokhoz vezethet. Csak az emberi tényezőket és emberi kapcsolatokat, problémákat sokoldalúan és társadalmi összefüggésükben tekintetbe vevő vezetői eljárás és gyakorlat teremthet dinamikus és pozitív összhangot az alá és fölérendeltségi viszonyokból eredő vezetőkötől való függés, valamint az egyén /szükségletei, vágyai, általában személyiség-megvalósítási igényei kielégíthetőségében/ minden függéstől mentesülni akaró törekvései vonatkozásában.

A vezetők és vezetettek viszonyában szükséges dinamikus összhangra való törekvésben is a vázolt humánus fejlődéstendenciák érvényesülnek. Éspedig a függés emberért való vonatkozásai, nem pedig az emberi kiszolgáltatottságot, tehát a vezetői önkényt szülő és növelő oldalak, amelyeknek objektív lehetőségei azonban a társadalmilag szükséges centralizmus eltúlzásából vagy szubjektivizmusból stb. fakadóan mindig jelen lehetnek. De jelen lehetnek pl. annak fel nem ismeréséből is, hogy a vezető - mint vezető, megnövekedett személyes hatáskörét, egyéni elképzeléseit is csak a vezetett kollektiva és a társadalom szélesebbkörű érdekeivel összhangban használhatja fel. Mind a demokratizmus elmélyülésével összefüggésben, mind a tudományos-technikai fejlődés eredményeinek alkalmazásából eredően fokozottabb társadalmi fejlődésszükségletté vált az emberi oldalnak, mint a fejlődés legjelentősebb tényezőjének az érvényesítése. Ugyanebben a fejlődéstendenciában objektív szükségletként alapozódik meg az embernek, mint a társadalmi és termelési folyamatok leghonvolultabb, komplex tényezőjének tudományos alapokon nyuqvó megismerése is, éspedig úgy, mint a vezetés társadalmi eredményességéhez elengedhetetlen szakismeret lényeges része.

2/ A demokratizmus, az érdekviszonyok és az egyéniség- fejlődés

A demokratizálódás - amennyiben a formális elemeket lekoptatja, és amennyiben nyílt, objektív véleménynyilvánításban és aktív társadalmi tevékenységben kifejeződik - minden eddiginél közvetlenebbül hozza felszínre a társadalom és az adott kollektíva strukturáltságából eredő érdekek sokszínűségét, különbségét és ellentmondását. A demokratizálódásnak éppen ebben az érdekellentéteket, különböző véleményeket, gondolatokat, értékeléseket, stb. általában egyéniséget közvetlenül felszínre hozó és érvényesítő funkciójában fejeződik ki az egyént és a társadalmi folyamatokat pozitívan alakító és ellenőrző hatása. Abban tudniillik, hogy az érdek- és véleménykülönbség kifejezésével és ütköztetésével közvetlenebbül ad lehetőséget pl. a vezetőknek egyrészt arra, hogy a konkrét társadalmi folyamatok "emberért-valóságának" irányát ellenőrizzék és az ilyen értelemben szükséges módosításokat elvégezzék; másképpen arra is, hogy az egyén saját érdekeit elképzeléseit, vágyait, általában személyisége érvényesítésével kapcsolatos pozitív törekvéseit az objektív társadalmi folyamatokba "beágyazza", ellenőrizze és ha szükséges, kiigazítsa.

A demokratizálódást fokozottabban érvényesítő tendenciákban, minthogy a társadalmi folyamatok és követelmények közvetlenebbül az egyéni szükségletek szűrőjén "hatolnak át", minden bizonnyal a szubjektivizmus nagyobb arányú felszínre kerülése is várható. Ez az egyén sajátos helyzetének és sajátos emberi kvalitásokat kifejező szubjektumának és szükségleteinek következménye. De annak is következménye, hogy az egyén a kisebb-nagyobb közösségnek társadalmi, politikai, általában emberi viszonyaiban még nem érzi magát teljesen otthon. Még nem látja át a közösség társadalmi viszonyait a maga teljességében, vagy nincs elég ismerete és társadalmi tapasztalata egyéni helyzete társadalmi meghatározottságú tényezőinek objektívebb megítélésére, stb., stb. Mégis a demokratizmus mindenképpen

az ember szervezett együttműködésének azt a formáját is jelenti, amelyben az egyéni érdekeknek és társadalmi-, csoport-, stb. érdekeknek felszínre kerülése és ütközése alapján megformálódik az a lehetőség is, hogy az egyéni szükségletek egyre inkább "megteljenek" objektív társadalmi tartalmakkal. Továbbá a demokratizmus megvalósulása alapján a vezető vagy vezetői testület az érdekek és vélemények ütköztetése révén - és nem csupán absztrakt elvi szempontok alapján - inkább kihámozhatja a társadalmi viszonyokban rejlő konkrétabb fejlődéskövetelményeket. A demokratizmus szélesebbkörű gyakorlata az egyén, a csoport, illetőleg kollektiva, valamint a társadalom tágabbkörű érdekei felszínre hozásának, ütköztetésének és megvalósításának olyan szervezett együttműködésen alapuló politikai vagy politikai jellegű formája, amelynek révén egyrészt az egyéni szükségletek, törekvések és tevékenységek mindinkább megtelnek társadalmi-közösségi tartalmakkal; másrészt ezzel kölcsönhatásban a társadalmi érdekviszonyok, követelmények és fejlődéstendenciák mindinkább "magukba szívják" az egyéni szükségletek és törekvések társadalmilag jogosult, fejlődést hozó emberi tartalmait.

A demokratizmus gyakorlatának elmélyítése és szélesebbkörű társadalmi, politikai, gazdasági életet érintő területeken az egyéneknek olyan kollektív együttműködését jelenti, amelyben az eltérő érdekek felszínre hozásával és ütköztetésével megformálják közös társadalmi érdekeiket és céljaikat, építik közösségük társadalmi viszonyait és formálják közösségi jellegű emberi természetét. Az egyének tevékenységében alakítják tehát közvetlenebb egységüket a szűkebbkörű közösségekkel és a társadalommal, annak különböző intézményeivel. A szélesebbkörű demokratizmus révén az egyén, a közösség és a társadalom dialektikus kölcsönhatásában érdeksszeütközés és együttműködés alapján hozzák mind tudatosabban felszínre egy-egy közösség keretében az emberek társadalmi meghatározottságát. Azt a társadalmi meghatározottságot, amit Marx úgy fejezett ki, hogy "az egyéni élet" "egy inkább különös, vagy inkább általános módja" a nembeli életnek.

A demokratizmus elmélyülése teszi lehetővé azt, hogy az embert, mint az irányítás és vezetés tárgyát ne tárgyként értelmezzék, hanem aktív közreműködésével célként és ennek alapján értsék meg és tárják fel viselkedésének társadalmi rugóit, tisztázzák emberi céljait. Ez az ember és az emberi viszonyok formálásának és politikai irányításának erkölcsi követelménye. A demokratizmus érvényesítése révén az egyének a társadalmi viszonyok mozgékony, komplex tevékenyalkotó elemévé válnak, akik gyorsabban és sokoldalúbban képesek tükrözni a termelési, az osztály-, a réteg- és általában a társadalmi viszonyokban beállott változásokat és követelményeket, jelentkezzenek azok az erkölcs vagy a politika, a tudat vagy a magatartás, vagy éppen az életmód stb. területein. Ezért a demokratizmusnak - mint a társadalomirányítás gyakorlatának - fokozottabb előtérbe kerülése azt is kifejezi, hogy napjainkban az ember mint cél, az egyén mint a társadalmi viszonyok konkrét hordozója és a társadalmi viszonyok területén beállt változások gyors és sokoldalú kifejezője és alakítása kerül előtérbe.

Napjainkban a tudományos-technikai fejlődés, valamint a két társadalmi rendszer közötti gazdasági verseny és harc a történelem, a társadalom felgyorsult tempójú fejlődését hozza. Ebben a felgyorsult ütemű társadalmi fejlődésben a társadalmi viszonyok és hagyományok bizonyos elemei, összetevői minden megelőző történelmi szakasznál gyorsabban avulnak el, és gyorsabban teremődnek új társadalmi körülmények, szituációk. Ezek a felgyorsult ütemű változások olyan gyors döntéseket irnak elő az irányító testületeknek és vezetőknek, amelyben már nem annyira a felgyorsult fejlődés által ingatagá tett múlt tapasztalatai /"múltra orientáltság"/, hanem az új szituációktól, az új fejlődéstendenciáktól való meghatározottság /"jövőre orientáltság"/ lesz a lényegesebb elem. Ez pedig ugyancsak történelmi szükségszerűséggel írja elő az emberi tényezőknél, az egyes embernek, mint a társadalmi viszonyokban beállt változások mozgékony, komplex elemének és kifejezőjének előtérbe állítását a fokozódó demokratikus irányítás révén is - a már említett - mind tudományosabb színvonalra emelt és tehetségre, önállóságra, leleményességre,

stb. épített vezetői tevékenység alapján.

Ugyanis a felgyorsult társadalmi fejlődés-folyamatban, amelyben a döntés "jövőre orientáltsága" előtérbe kerül, alapozódik meg objektíve a vezetők és irányító testületek nagyobbfokú önállóságának szükségessége csakúgy, mint nagyobb fokú felelőssége is. A sokoldalú szakszerűséget és tudományosságot, tehetséget és leleményességet stb. igénylő új helyzetek és új követelmények felszínrehozása, tudományos színvonalú elemzése, amelyben a precedens egyre kisebb szerepet kap, a döntés és az irányítás nagyobb szabadságot igényel és a társadalmi következményekért nagyobb fokú személyes felelősséget is. Az elemzett tendenciákat kibontakoztató közéletben alakulnak és fejlődnek egyúttal szélesebb értelemben a vezetők olyan emberi tulajdonságai, és az állami-politikai tevékenység olyan humanista vonásai, amelyekben egyre inkább kiküszöbölődik a személyi kultusz időszakában eléggé általánossá vált kettősség és meghasonlottság a politikai elkötelezettség és a tehetség, valamint a pozitív erkölcsi, emberi tulajdonságok között. A torzulások következtében a közéletiség, a demokratizmus is formálissá vált, és ez lehetővé tette, hogy egyes vezetők az osztályérdek frázisa mögé bújva kiéljék kicsinyes, gőgös, önző, kispolgári egyéniségeiket. Az ilyen irányú torzulások még a valóban osztályérdektől ösztönzött és az osztályuk ügyéért létüket is kockáztató embereket sem kímélték meg bizonyos kettősségektől, meghasonlottságoktól.

A valóságos és társadalmilag szükségszerűvé vált demokrácia elmélyítése és kiszélesítése teremthet olyan társadalmi, politikai közéletet, amely hatékonyan képes segíteni a politikailag következetes és becsületes emberek pozitív emberi-erkölcsi fejlődését. Azonban még a fokozódó demokratikus gyakorlat alapján alakuló nyiltabb politikai közéletben és a politikai vezetők nagyobb fokú személyes felelőssége alapján sem lehet teljesen kiküszöbölni azt az objektív társadalmi tény, amelynek lényegét Csernisevszkij oly szépen fogalmazta meg: "A történelem útja nem a Nyevszkij prospekt sima járdája, mezőn megy végig, itt porban, ott sárban, amott szakadékon át. Aki attól fél, hogy por lepi el, hogy sáros lesz a csizmája, az ne vegyen magára társadalmi tevő-

kenységet. Ez igen hálás munka, ha tényleg az emberiség jólétére gondoltok, de azért nem egészen tiszta foglalkozás. Persze, mellesleg mondva, nagyon különbözőképpen lehet felfogni az erkölcsi tisztaságot..."¹

A felfokozott ütemű társadalmi fejlődés a széleskörű demokratikus politikai közélet alapján valósul meg, azért bizonyára felbecsülhetetlen értékű alapot jelentenek a döntésekhez a vélemények, értékelések és a javaslatok. A döntést azonban a társadalmi fejlődéstörvények és követelmények érvényesítésével a hatalmat közvetlenül gyakorló vezetőknek és vezetői testületeknek önállóan és felelősségüket érvényesítve kell meghozniuk. Mégpedig alapvetően "jövőre orientált" döntéseket, amelyeknek egy-egy közösség vonatkozásában, vagy éppen az egész társadalmat érintő vonatkozásban realizálhatónak kell lenniük. A döntések azonban nemcsak a különböző egyéni, közösségi érdekviszonyok és a társadalmi követelmények összeközvetítése és egysége alapján formálódnak, hanem a bonyolult, ellentmondásos érdekviszonyok között élő emberekre ellentmondásos hatást is gyakorolnak. Sőt, ilyen vagy olyan vastagságú "portól", "besárosodástól" erkölcsi vonatkozásban sem mentesítettek teljesen.

Továbbá ellentmondásokat okozhatnak a következő tények is: A politikai hatalom gyakorlása, a vezetői tevékenység, a társadalmi hierarchiában, a társadalmi munkamegosztásban sajátos érdekviszonyokkal párosul. Továbbá: hogy az egyén lehetőséget kapott a demokratikus jogai együttműködésen alapuló gyakorlására és érvényesítésére, még nem biztosíték arra, hogy él is vele, /ami megint számos tényező érvényesítésének kérdése/. Tehát nem biztosíték a széleskörű, a valóságos demokratikus közélet kialakítására. Emellett a vázolt fejlődés ellentétesen ható szubjektívizmust eredményező tényezők érvényesülhetnek a demokratikus közéletben, amelyek individualizmushoz, önkényeskedéshez, klikkek alakulásához, egyszóval a hatalommal való visszaéléshez vezethetnek. Ennek lehetősége egyrészt objektív társadalmi feltételeken, másrészt szubjektív emberi-erkölcsi-politikai képességeken, kvalitásokon nyugszanak.

A szélesebbkörű demokratizmus politikai közélet és a vezetői-hatalmi helyeknek az egyéni képesség, szakmai felké-

szültség, erkölcsi és politikai kvalitások, általában pozitív emberi tulajdonságok alapján való betöltése fontos biztosíték mindinkább olyan viszonyok alakulására, amelyek fokozatosan felőrlik a polgári-kispolgári önzést, az irigységet, a harácsolást, stb., és ezzel megvalósul a morál, és pedig a kispolgári-polgári morál politikai gyakorlatban végbemenő kritikája. Ez azonban minden bizonnyal hasonló ellentmondásos folyamatban megy végbe a politikai gyakorlat terén, ahogyan ezt más vonatkozásban már jeleztük a demokratizmus elmélyülésével kapcsolatban.

A demokratizmus kibontakozása tehát bonyolult osztály-, réteg-, stb. érdekviszonyok és érdekellentmondások felszínre hozásának és a társadalmi követelmények alapján történő ütköztetésének is szerve, miközben fokozatosan ezen ellentmondások megoldása révén teremt elmélyülő együttműködésen alapuló kollektív, szocialista viszonyokat, közéletet és egyéniséget. Hasonlóképpen ezen ellentmondásos viszonyokban felszínre került egyéni önzések, vagy szűkkörű - az érdekek - és vélemények azonosságán vagy közelítésén alapuló, szimpátiákkal és unszimpátiákkal átszőtt - csoport egoizmusok felszínre kerülése és ütközése a társadalmi érdekekkel, és végző fokon a kollektív érdekek irányába ható átalakulása hozza mindenféle polgári és kispolgári erkölcsi elem gyökeres felszámolását a politika, a gazdaság és az öntudatosodás komplex eszközeivel.

Ez a folyamat azonban nyilvánvalóan nem lehet - Hegellel szólva - a "széplelkek" etikai gyakorlata, amelyben az elvek csak "alaktalan párák", amelyből hiányzik a "külsővé válás ereje", az az erő, hogy magát tárgyiasítsa és elviselje a létet. "Abban a félelemben él, hogy cselekvés és létezés által beszenyyezi belsejének nagyszerűségét; és hogy megőrizze szive tisztaságát, kerüli a valósággal való érintkezést."²

3/ Politikai hatalom, demokratikus közélet és erkölcs

A kommunista erkölcs kollektivistá elvei és követelményei, miután a társadalmi élet révén létrejöttek, a gyakor-

lati politika és társadalmi élet területén a tudatosság bizonyos színvonalán együttműködő emberek gyakorlatában "tárgyasítják" magukat. Éppen a politikai gyakorlatban "tárgyasított" formájukban, a különböző érdekek ütközését is "elviselik" és nem "félnek" attól, hogy az érdekek ellentmondásosságában és összeütközésében a polgári és kispolgári individualizmus, kicsinyesség, önzés és alturizmus stb. társadalmi tartalmukat bemocskolja. Ez tevékeny léte-zést nemcsak elviselik, hanem a tevékenységben erősítik, fejlesztik kollektivistá mivoltukat az egyének erkölcsi tudatossága formájában és a társadalmi viszonyok kollektivistá jellegét is.

A szocialista társadalmi viszonyok erkölcsössé-gének fejlesztése tehát széleskörű demokratikus politikai gyakorlat nélkül nemcsak nem lehet végbe, hanem az etikai elvek is e politikai közéletben kapják meg nemcsak a "külsővé váláshoz", "a tárgyasításhoz", "a lét elviseléséhez" szükséges erőt, hanem fejlődésük objektív társadalmi lehetőségét is. Hasonlóképpen az egyén öntöké-letesedésének folyamatát is csak a politika eszközeivel és nem azon kívül lehet elérni. Ez a folyamatot Plehanov logikailag nagyon szépen, a következőképpen vezeti le: "Az egyének tökéletesíthetik önmagukat, felszabadíthatják a szellemüket, nyilváníthatják akarataikat. Ez természetesen kiváló. De tökéletesedésük vagy elvezet az emberek közötti kölcsönös kapcsolatok megváltozásához - és ekkor az erkölcs átcsap a politikába - vagy nem érinti ezeket a viszonyokat - és ekkor az erkölcs nemsokára stagnálni kezd, akkor az egyének erkölcsi öntökéletesedése öncéllá válik, elveszti minden gyakorlati értékét..."³

Következésképpen az egyének erkölcsi minősége is a szocialista közélet, a szélesebbkörű politikai tevékenység és politikai viszonyok révén változik társadalmi hasznosságú tényezővé és ezzel a demokratizmus nemcsak az egyének további erkölcsi tökéletesedésének társadalmi eszközeit szolgáltatja, hanem a politikai viszonyok erkölcsi megerősödését is. Az egyének közösségi célok alapján való társadalmi-közéleti együttműködése és az

együttműködés tudatosuló kollektív jellege, erkölcsileg is a kollektivizmus irányába hat. E tendenciák révén a vezetők kezében összpontosult hatalom is a "dolgok" és emberek együttműködésében és kölcsönhatásában formálódó közösségi társadalmi viszonyoknak és fejlődéskövetelményeknek megfelelő lesz - és nem egyéni magáncélok szolgálatában álló /hatalmi/ eszközvé válik.

Éppen a demokratikus társadalmi-politikai közélet és az együttműködés kollektív jellegű erkölcsi-politikai tényezői - amelyek természetesen a társadalom egészének, mindenekelőtt a gazdasági-politikai viszonyok fejlettségének kifejezői - szülhetik meg fokozatosan a hatalom néptől elszakadt, felülről, adminisztratív eszközökkel, bürokráciával terhelt gyakorlásának szükségességét, és velük annak lehetőségét és szükségességét is, hogy a hatalom gyakorlása "ne egészen tiszta foglalkozás" legyen. Azonban az is tény: azoknak a fejlődéstendenciáknak fokozottabb érvényesítése, amelyek a demokratikus közélet révén a nép széles rétegeit a politikai hatalom gyakorlására felemelik, e fejlődéstendenciák "másik oldalaként" a sokoldalú, a tudományos szintű sokrétűséget, a közösségi erkölcsi követelményeket a politikai minőség szintjére emelik, és a hatalom eredményes gyakorlásának hatékony elemeivé asszimilálják. Ezek mint a fejlődés fő tendenciái szüntetik meg az erőszak, a szubjektivisták taktika és bürokrácia stb. lehetőségét. Amíg a szocializmus történelmileg ráhagyott osztály-, réteg- viszonyokból, munkamegosztási ágakból, stb. eredő érdek-ellentmondásokban és - ütközésekben halad előre; továbbá amíg a társadalomban naplopók, ügyeskedők, csalók, tolvajok, általában bűnözők lesznek; és főleg amíg a "nagy politika" vonatkozásában lényeges tényező lesz a kapitalista környezet, amíg tehát a szocialista társadalom létét veszélyeztető, vagy akár csak a társadalmi viszonyokat "fellazító" tendenciák érvényesülhetnek, addig a szocialista politika ilyen vagy olyan szinten és ilyen vagy olyan ideig történelmileg előtérbe kerülő szükséges és erkölcsileg is jogosult eszközként: az erőszak, a taktika megmarad, éppen a hatalom népi

jellegének megőrzése és fejlesztése érdekében. Következésképpen e "nem egészen tiszta" eszközöket, mint történelmileg "szükséges rosszat" tudatosan, a történelmi szükségleteknek megfelelően átmenetileg a politikai vezetőknek erkölcsi kötelességük vállalni.

Mindenképpen igaz azonban az, hogy a történelmileg "szükséges rossz" alkalmazása sohasem kelt egyértelmű helyeslést egy népben. A legtöbbször még azokat is megrettentí és megingatja, akik egyébként konzolidált viszonyok között és elvileg elismerik a "szükséges rossz" történelmi jogosultságát. Ezt a tényt néhány szocializmust építő országban lezajlott ellenforradalmi kísérletek megsemmisítésére alkalmazott, történelmileg jogosult politikai stb. eszközök és tevékenységek gyakorlatilag is alátámasztják. Ezért, valóban csak politikailag és erkölcsileg egyaránt nagyon érett politikai vezetők képesek a történelmileg "szükséges rosszat" vállalni és végrehajtani - a nép politikailag és erkölcsileg érettebb részének támogatásával - az objektív fejlődés-szükségletek megvalósítása érdekében. De ezeknek a vezetőknek egyúttal - és ugyancsak az objektív történelmi szükségletek érdekében - ahhoz is elegendő érettséggel és bátorsággal kell rendelkezniük, hogy azonnal hozzákezdjenek a "szükséges rossz" létrejöttének, történelmi-társadalmi okai feltárásához, és a "rossz" felszámolásához szükséges politikai stb. intézkedések megtételéhez. Ha ebben az értelemben fognak munkához, ebben már mintegy benne rejlik az, hogy nemcsak annak vannak tudatában, hogy a történelmileg "szükséges rossz" csak átmeneti eszköz a néphatalom kezében, hanem annak is tudatában vannak, hogy mert a néphatalom érdekében használták fel a "szükséges rosszat", ezért az még erkölcsileg nem válik minden időre érvényes jóvá. Tehát a "szükséges rossz" okai feltárásához és megszüntetéséhez szükséges eszközök és folyamatok megteremtésében is tudatosan közreműködnek. Vagyis "a szükséges rossz" kiiktatásán és nem megmerevítésén fáradoznak. Éppen ezzel a tudatos törekvéssel kapnak lehetőséget a néptömegek szélesebbkörű megnyerésére és érdekeltté tételére a soron következő feladatok gyakorlati megvalósításában.

Az elmondottakból az is következik, hogy a szocialista vezető semmilyen helyzetben sem mondhat le a néptömegek, az emberek megnyeréséről. Nem fordulhat el az emberektől, a tömegektől egy magasabbrendűnek vélt erkölcsi és politikai tudatosság alapján - mint a magánember - azzal, hogy az emberek "gonoszak", "önzők" és "romlottak", mert cserbenhagyták a bajban és nem voltak tekintettel rá "a szükséges rossz" érvényesítésénél. Nem fordulhat el a néptömegektől azért, mert tudja, hogy a "szükséges rossz" érvényesítésében történelmileg jogosult személyes anyagi stb. érdekeltségük megvalósulása átmenetileg csorbát szenvedett; és tudja, hogy a nép jelentős részének politikai és erkölcsi öntudata még nem tölti be azt a szilárd regulátor szerepét, amelynek révén érdekeltsége érvényesülésében esett csorbák és bűnök ellenére, "a szükséges rossz" vállalása árán is, felemelkedhetett volna, vagy megmaradhatott volna a szocialista társadalom elkötelezett, aktív híve színvonalán.

Vagyis a szocialista politikában és vezetésben nem alkalmazható az az elv: az emberek még akkor sincsenek rád tekintettel, ha bajban vagy, ezért neked, vezetőnek sem kell tekintettel lenni rájuk/- mert ez az elv individualista, egoista erkölcsi magatartást rögzít és ösztönöz.

A szocialista társadalomban tehát - különösen a felsőbb vezetési szinteken - e társadalom lényegének megfelelően, a kollektivizmusból folyó követelményeket kell valóráváltani a nép, a tömegek irányába. Ezen erkölcsi elvnek a vezetés szintjén való alkalmazásában és megvalósításában az emberekkel, a néppel szembeni elvárások is benne rejlenek. Ugyanis a vázolt gyakorlatban ott van az az erkölcsi elvárás, hogy - általában minden egyes embernek - a szocializmus viszonyai között a kollektivizmus követelményeinek megfelelően kell az embereket és az emberi viszonyokat mérlegelni és ennek megfelelően kell cselekedni. A politikai hatalom gyakorlásának erkölcsi oldalai, vonatkozásai, értéktartalmai tehát mint az emberekkel szembeni erkölcsi elvárások példái is jelentős következményekkel bírnak.

A vezetői magatartás erkölcsi követelményeiben benne rejlik, hogy a szocializmus ügyét nem vak hittel, fanatizmussal és szubjektív szertelenséggel, hanem a történelmi helyzet, a társadalmi és emberi viszonyok szakszerű, tudományos elemzése alapján, tehát mindig a munkásosztály érdekeiből kiinduló elkötelezettséggel lehet igazán képviselni. Az ilyenfajta elkötelezettségben a szándék és a követelmények dialektikájában - a politikai vezetés szintjén is - a következőkben van a nagyobb hangsúly.

A politikai vezetés az ember tudatára nem személyes anyagi és egyéb szükségleteitől elvonatkoztatva épít. Ezért nem azt tételezi, hogy a szocialista társadalomban az ember, - akit évszázadokon keresztül az osztálytársadalmak individualista tendenciái alakítottak - mindjárt és egyedül a magasfokú szocialista öntudattól ösztönözve cselekszik a kollektív érdekek és normák szerint a termelés és a társadalmi-politikai tevékenység területén, és elégíti ki szükségleteit a szocialista társadalmi követelmények szellemében. Ellenkezőleg: a társadalmi tulajdonviszonyok, a termelőerők és a munkamegosztás már elért színvonala együttesen határozzák meg az együttműködés társadalmi szervezettségét és közösségi követelményeit és ezeket érvényesítve lehet az egyéni szükséglet-kielégítés optimumára való törekvést az ösztönzés anyagi alapjává tenni. Így az egyéni anyagi és egyéb szükségleteknek a társadalmi, kollektív együttműködés alapján, és a társadalmi követelmények szellemében történő kielégítésében formálódnak kollektív jellegűvé emberi tulajdonságai, magatartása és tudata is.

Következésképpen az a tény, hogy a társadalmi-politikai vezetés az embert egyéni szükségletei kielégítésére való törekvésében ragadja meg, érvényesíti és fejleszti a társadalmi együttműködés és szervezettség révén kollektív tulajdonságait és szocialista tudatát, elvileg olyan ellentmondás, amely a szocializmust erősíti. Minthogy azonban ez a végeredmény számos ellentmondás felszínre kerülésének, ütközésének és a szocialista társadalmi követelményeknek megfelelő megoldás eredménye, ahol ezeknek a követelményeknek érvényesítése rendkívül magasfokú szakszerűséget és politi-

kai elkötelezettséget is igényel, és ahol az ellentmondások megoldásának iránya, helyessége tulajdonképpen a legtöbb esetben csak később derül ki, ezért az állandó társadalmi, és közéleti kontroll szükségessége is megnő. A társadalmi és közéleti kontroll jelentősége azért is megnő, hogy az emberi szükségleteknek egyéni képességek és tudás társadalmi hasznosságú eredményei alapján történő kielégítése ne lehessen a kispolgári-polgári jellegű érdekek érvényesülésének ködfüggönyévé. Ennek lehetősége a vezető nagyobb fokú felelősségének elmélyülése irányába hat.

Az említett lehetőség azt is jelenti, hogy a vezető vagy vezetői testület sem igényelheti döntéseinek abszolút feltétlenségét minden helyzetben, miközben maga, illetve a testület ilyen döntésre a centralizmus alapján jogilag mindig jogosult. Azonban a döntések emberi érdekeket, sorsokat, viszonyokat érintenek, azokat, akiknek érdekében hozzák a döntést, - és akik a szocialista demokratizmus révén - formálják a társadalmat és közben maguk is formálódnak, ezért a döntéseknek az emberi viszonyokban, magatartásokban, véleményekben kifejeződő társadalmi tartalmaival szemben a vezetés sohasem lehet közömbös, vagy vak. A döntések érdekében, közvéleményben, emberi viszonyokban és magatartásokban, stb. kifejeződő következményei az a tényező, amelyben mintegy "másik elemben" érti meg "a hétköznapi ember" a legközvetlenebbül, hogy a szocialista vezetés más, mint a polgári osztályállamban elért vezetés. Megérti, hogy ez a vezetés nem lehet érzéketlen az emberi szükségletek és problémák iránt, és e felismerés birtokában az egyén is fokozottabban érzi majd a maga számára is erkölcsi kötelességnek a társadalmi ügyek védelmét és szolgálatát. Ez a lehetőség tehát maga olyan tendenciákat hordoz, amely az egyén és a társadalmi-politikai valóság közösségi jellegű egysége elmélyítése irányába hat. De azt a tendenciát is tartalmazza, hogy az egyének közösségi jellegű erkölcsi tökéletesedése nem közéleti politikai tevékenységüktől távol, hanem abba beleágyazódva megy végbe.

4/ Az állami hatalmi szervezetek viszonylagos önállósága és a demokratizmus

A vázolt közösségi tényezők a közvetlen demokrácia elemeinek a képviselési demokrácia elemeibe épülve fejlődnek. A demokratikus fejlődés nem szünteti meg a társadalmat irányító állami szervezetek viszonylagos önállósodását a társadalomtól. De a demokrácia kiszélesedése és elmélyülése révén az egyének a kollektívákban közvetlenebb lehetőséget kapnak szükségleteik, érdekeik kifejezésére, amelyeket az irányító és végrehajtó állami-társadalmi szervezeteknek szakszerűen a társadalom fejlődéskövetelményei alapján kell érvényesíteniük. Éppen ez utóbbi tényező: tehát a társadalomirányítás tudományos alapokon történő érvényesítésének szükségessége, objektíve indokolja a társadalmat irányító állami szervezetek centralizmusát, viszonylagos önállóságot a társadalomtól. Ez azonban nem a munkásosztály érdekeit tagadó különállás, és viszonylagos önállóság. Legalábbis azóta nem, amióta a népi demokratikus átalakulás révén a munkás és általában a dolgozó osztályok képviselői és érdekeinek, akarátának kifejezői gyakorolják az államhatalmat.

De az államigazgatás ugyanakkor mint a társadalmi munkamegosztás egyik külön területe is érvényesül, ezért nyilvánvalóan a különálló munkamegosztási szükségletnek megfelelő önálló érdekviszonyok, a társadalom más munkamegosztási ágaitól és rétegeitől elütő, azoknak relative ellentmondó érdekviszonyok és érdekek is kialakulnak életviszonyaikban, létfeltételeikben, amelyek - miként a szocialista társadalom más rétegei esetében is - viszonylagos önállóságukat is kifejezik a társadalmon belül. Ez ennyiben a szocialista társadalom viszonyai között - ismételjük - a munkamegosztási szükségletnek megfelelő különállás és nem különös jelenség.

A különös oldala és ellentmondásossága a munkamegosztási ág helyzetének abban van, hogy közvetlenül mint a munkásosztály hatalmát gyakorló és érvényesítő emberek csoportja határozódik meg relative önálló munkamegosztási és relative önálló létfeltételek megszabta helyzetük. Ez az

ellentmondásos helyzetük, amely a társadalom egyetlen rétegére sem jellemző, objektíve közvetlenül magába foglalja azt a lehetőséget, hogy réteghelyzetükben meghatározott érdekeiket - amely pedig maga a munkásosztály érdekéből közvetlenül táplálkozik -, legalábbis a hatalom gyakorlásának módjában, /például nagyobb arányú elkülönülésre való törekvés, ebből eredő adminisztratív és bürokratikus vezetési módszer, erőszak, stb., stb./ mint közvetlenül a munkásosztály érdekét érvényesítsék. Márpedig az alapvető tényező itt éppen az, hogy nem közvetlenül e réteghelyzetükben formálódott érdekvizonyaik alapján kell a hatalmat gyakorolniuk, következésképpen réteghelyzetükben formálódott elkülönült érdekeiket éppen úgy nem fejezhetik ki közvetlenül hatalmi tényezőként, mint a társadalom egyéb rétegei.

Réteghelyzetükben formálódott tevékenységükkel, a hatalom gyakorlásával különböző szinteken közvetlenül a munkásosztály hatalmát testesítik meg. Ezért, csak a munkásosztály érdekeivel összhangban, és nem saját rétegerdekeiktől indítatva intézhetik az állami-politikai-gazdasági ügyeket. Ennek az ellentmondásnak, tehát a sajátos réteghelyzetből eredő ellentmondásnak, a munkásosztály érdekeivel összhangban történő megoldása biztosítására is a legjelentősebb és a leghatékonyabb társadalmi tényező a szocialista demokratizmus szélesítése és elmélyítése alapján történő társadalmi kontroll alá helyezésük.

A vázolt társadalmi fejlődéstendenciákból ered az a következtetésünk is, hogy a centralizált - tehát a társadalomtól viszonylag elkülönült - államapparátus létének sem kell azzal a következménnyel járnia, hogy akár a képviselői, akár a közvetlen demokráciát elsorvassza és hogy ezzel a szélesebbkörű tömegek kollektív alkotó készségének a közéletiség keretében történő fejlesztését lehetetlenné tegye. Éppen ellenkezőleg. A vázoltakból az is következik, hogy mind az államhatalmat gyakorló centralizált államapparátus társadalmi kontrollja, mind a társadalomban meglévő bonyolult érdeellentmondások gyorsabb felszínre kerülése, és a társadalmi fejlődés követelményeknek megfelelő megoldása

érdekében szükség van a demokratizmus kiszélesítésére és elmélyítésére. De ugyanakkor a demokratizmus a demokratikus közélet az egyének társadalmi alkotó készségének, kollektív emberi természete formálásának, tehát általában társadalmi erői alkotó fejlesztésének is lényeges tényezője.

A személyi kultusz időszakának egyik nagy hibája az állam-társadalom vezetés terén abban is kifejeződött, hogy nem ismerte fel azt a tényt; ha a népi demokratikus átalakulás révén a munkások, parasztok, értelmiségiek politikailag elkötelezett képviselői és érdekeinek hordozói kerülnek az államapparátusba, ezzel még nem oldódik meg a hatalom munkásosztály érdekében történő gyakorlásának minden ellentmondása. Kérdéses ugyanis az, hogy egy szűkkörű csoport - bármennyire elkötelezett is az politikailag - képes-e arra, hogy a társadalom különböző rétegeiben meglévő ellentmondásokat, társadalmi problémákat felszínre hozza, tudományos alapokon elemezze és a társadalmi fejlődés-szükségletek érdekében a társadalom szolgálatába is állítsa. A vezetés problémáját csak fokozta az, hogy a szocialista társadalom ellentmondásait lényegében mint a régi társadalomból örökölt "rossz" megnyilvánulásait értelmezte, miközben mégsem ezen ellentmondásos anyagi életviszonyaik és érdekelttségük alapján, hanem ezt lényegében mellőzve közvetlenül és egyedül a munkásosztály érdekeit tükröző - de tulajdonképpen ilyen értelemben általában még nem létező - szocialista tudatuknál és forradalmi lelkesedésüknél fogva akarta általában az embereket megragadni és ösztönözni.

Ilyen és hasonló alapvető hibák révén az államapparátus és vezetés a néptől elszakadt önállóodás irányába tolódott el. Ezzel nemcsak az adminisztratív és bürokratikus vezetés szükségességét fokozta, hanem ettől elválaszthatatlannul, a közéleti lehetőség elsorvasztásával az egyének kollektív kvalitása és alkotó készsége fejlesztésének egy fontos társadalmi bázisát szüntette meg. Ezzel objektíve a társadalmi és magánéleti tényezők elválása és konfliktusa irányába hatott. Ennek a tendenciának káros hatásai még napjainkban is tovább élnek többek között abban az eléggé általános szemléletben, amely a közérdek képviselőjét és védelmét tulajdon-

képpen kizárólag egy szűkebb embercsoport hivatali feladataként könyveli el. Ezeknek az ellentmondásoknak fokozatos, de fokozott ütemű felszámolására hivatottak azok az intézkedések, amelyek az állami apparátus /a centralizmus/ működésének szakszerűségét és vele együtt a nép demokratikus közéletiségének fejlesztését hivatottak valósággá változtatni.

E tendenciák fokozott érvényesülésével fokozatosan megoldódik, vagy legalábbis közelebb kerül a megoldáshoz az ember magánélete és közéleté közötti polgári társadalomban kialakult ellentmondás és szakadás. Ezt a szakadást Marx így fogalmazta meg: "Az ember a maga legközelebbi valóságában, a polgári társadalomban, profán lény. Itt, ahol önmaga és mások számára valóságos egyéniségnek számít, nem-igazi jelenség. Az államban ellenben, ahol az ember nemi lénynek számít, ott imaginárius tagja egy képzeletbeli szuverénitásnak, meg van fosztva valóságos egyéni életétől és telítve van nem-valóságos általánossággal."⁴

A demokratizmus széleskörű megvalósulása révén az egyén - az állami apparátus viszonylagos önállósága ellenére, annak ellenére, hogy még ott van az államhatalmat közvetlenül gyakorlók viszonylagos elkülönült csoportja - nembeliségétől nem teljesen megfosztott lény. A hivatásos közember az államban betöltött szerepét a közvetlen és közvetett demokrácia gyakorlati megvalósulása folytán már nem változtathatja az állam dolgozó egyénei fölött álló szerepkörre. Ez tehát annak folytán lehetséges így, mert a dolgozó egyén egy-egy közösségben már nincs megfosztva a szélesebbkörű társadalmi közélet lehetőségétől. Ennek révén a szocializmus nemcsak humánusabb társadalom, hanem ésszerűbb társadalom is, amennyiben - hacsak egy-egy kollektiva keretén belül is - lehetővé és szükségszerűvé teszi az egyének demokratikus együttműködésén alapuló ellenőrzését a politikai, a gazdasági, a kulturális, stb. folyamatoknak és a társadalmi követelményeknek megfelelően a folyamatokba való beavatkozást lehetővé teszi. Természetes azonban, hogy a be-

avatkozás és ellenőrzés mértéke a szocialista társadalomban is nagyon különböző: többek között függ az egyén társadalmi hierarchiában elfoglalt helyétől, egyéni képességeitől, szaktudásától, szocialista tudatától, bátorságától, felelősségrérzetétől, stb., stb.

Azt hisszük, hogy a /közvetlen és közvetett/ demokrácia kiszélesítésének és elmélyítésének ezen ellentmondásokon keresztül történő valóraváltása és a tudományos szakszerűségi követelményeknek a társadalom vezetésében való tudatos érvényesítése, valamint ezen tényezők dialektikus kölcsönhatása, azt a társadalmi szükségletet is kifejezik, hogy az ember, az egyén a szocialista társadalomban, általában az emberi fejlődést érintő kérdésekben nem lehet többé semleges, közömbös, nem élhet és nem munkálkodhat bizonyos színvonalú felelősség-vállalás nélkül.

5/ A demokratizmus és a morális autonómia érvényesülése

A demokratikus együttműködés gyakorlati megvalósítása és a társadalomirányítás tudományos szintű elmélyülése révén az ember, mint egyén is társadalmi lehetőséget kap, hogy mintegy rádöbbenjen arra: felelősség terheli önmaga és társadalmi környezete alakulásáért. Ez az egyéni felelősség tehát a forrásait és feltételeit tekintve társadalmi-közösségi együttműködésen alapszik és jellegét tekintve is közösségi. Az egyén felelőssége viszonylagos autonómiája alapján belsőként, meggyőződés-ként asszimilálódik és mint erkölcsi érdek, mint erkölcsi "ítéleterő" érvényesül. Ez a morális "ítéleterő" minden cselekvésünk erkölcsi kontrolljaként /mintegy "automatikusan"/ értékeli cselekvésünket, függetlenül attól, hogy a társadalom, a közösség, tehát embertársaink /a külső társadalmi-erkölcsi viszonyok és követelmények alapján/ erkölcsi ítéletet alkotnak-e vagy sem tetteinkről.

Ahhoz, hogy az ember moralitása alapján, tehát erkölcsi meggyőződése és erkölcsi ítéletei alapján cselekedjék, bizonyos társadalmi mozgástérre, szabadságra

van szüksége. Az egyén viszonylagos autonómiáját az adott társadalmi környezetben, "mozgástérben" felmerülő alternatívák között, választás révén érvényesítheti. A választásért aztán személyes felelősséggel tartozik. Eppen az alternatívák közötti választáslehetőségeknek, a személyes szabadságnak, a viszonylagos autonómia érvényesíthetőségének egyik lényeges formáját jelenti a társadalmi együttműködésen alapuló demokratizmus. A demokratikus gyakorlat ti. az objektíve helyes egyéni állásfoglalások, vélemények és döntések kialakítása érdekében a konkrét társadalmi helyzet sokrétű tényeinek megismerésére, elemzésre sarkalja az egyént. Tehát alternatívák közötti választások, az egyének viszonylagos autonómiája érvényesítése alapján formálódnak a helyesen felismert társadalmi szükségletek irányába.

Következésképpen a demokratikus gyakorlatban, az egyén viszonylagos autonómiája, szabadsága érvényesítése alapján kialakult véleményekkel, elhatározásokkal és cselekvésekkel szemben is vannak társadalmi "elvárások". Ezek az elvárások társadalmi szükségletekre vonatkoztattak, illetve azok felismerésében, elfogadásában és megvalósításában kifejeződő elvárások. A társadalmi "elvárás", a morális autonómia, és a morális értékek felhasználásának és fejlesztésének eszköze. Az egyén ti. akkor "vizsgázik" morálisan jól, ha képes, vagy egyre inkább képes morális autonómiájával, viszonylagos szabadságával a közösség és a társadalom objektív fejlődésszükségletei kielégítése irányába élni és hatni. Ez természetesen azt is jelenti, hogy az egyén "jól vizsgázott" más emberek, a közösség és a társadalom érdekei vonatkozásában, következésképpen "jól vizsgázott" a közösség és más emberek szemében is. Ebben az esetben természetesen a szubjektív morál és az objektív erkölcs nem olyan társadalmi közegben "fedik" át egymást - amiről például Almási Miklós beszél "A felelőtlenség morálja, vagy a morál autonómiája" c. tanulmányában - "ahol vizsgázni kell, ahol az emberek azt hiszik, hogy akkor cselekszenek morálisan, ha jól vizsgáznak a közösség, a másik ember vagy a felettesek szemében: " ... és ahol ezt

a helyzetet kétségtelenül "a bürokratikus formák megerősödése, a demokrácia mozgáskörének beszűkítése" okozza.⁵

Ezek azonban - ahogyan a fentiekben igazolni törekedtünk - a szocialista demokrácia kibontakozásában mindinkább érvényüket veszítik egyszerűen azért, mert a társadalmi szükségleteket kifejező döntések nem az egyének választási lehetőségein kívül, tehát nem az egyéneken abszolút felül álló társadalmi hatalmasságok döntéseiben, hanem társadalmi átlagban, éppen a személyes autonómiának a kollektív együttműködésen alapuló érvényesítésében formálódnak.

Jelenti-e a demokrácia fokozottabb érvényesítése azt, hogy minden ellentmondás-lehetőség, amely az egyéni autonómia érvényesítésében mutatkozhat, kiiktatódik? Nyilvánvaló, már a fentebb elemzettekhől is, hogy amíg a társadalomban, a társadalmi közösségekben /főleg/ a munkamegosztásból, a társadalmi rendszerben elfoglalt helyből, általában a társadalmi hierarchiából eredő különbségek, egyenlőtlenségek megmaradnak és amíg ez a társadalmi jogok és kötelességek gyakorlatában is kifejeződik, egyes emberek nyilvánvalóan különböző arányban érvényesíthetik autonómiájukat, szabadságukat, stb. következésképpen felelősségük sem lehet azonos mérvű. De a munkamegosztás, a társadalmi hierarchia stb. által meghatározott társadalmi körülmények korlátozó hatásán belül azonban minden egyéneknek olyan társadalmi helyzete van, amelyben szenélyiségét - természetesen ugyancsak képességének, tudásának, jellemének stb. korlátozó hatásai alapján - szabadon, autonóm módon, a személyes felelősség megfelelő súlyával érvényesítheti. Ennek alapján azonban szembe kell néznie állásfoglalásainak, viselkedésének, tetteinek társadalmi következményeivel is.

Az egyén társadalmi helyzetének hierarchikus függőségi viszonyokkal való átszőttisége természetesen objektív lehetőségként tartalmazza a "belülről vezéreltség", "az egyéni autonómia" és velük a felelősség külső, felsőbb hatalmakra való átruházhatóságának lehetőségét is. Annál is inkább így van ez, mert a társadalmi jelentőségű cselekvést meghatározó társadalmi jelentőségű döntés

végső fokon - szükségszerűen - a vezetők, vagy kisebb-nagyobb testületek kezében van. De a felelősség átruházhatóságának lehetőségeit a demokrácia megvalósulása mindenképpen korlátozza és az egyén autonómiája érvényesítésének szükségleteit fokozza. Sőt a demokratizmus alapján, a /közvetett, vagy közvetlen/ társadalmi kontroll bizonyos foku lehetősége hatalommal bíró vezetők, vezetői testületek döntéseire bizonyos foku kihatással van.

Az említett tendenciák az egyén viszonylagos autonómiájának érvényesíthetősége, morális tartásának erősítése irányába ható társadalmi tendenciák. De a morális tartásnak, az egyéni autonómiának, tehát a morális cselekvőkészségnek azonban szubjektív oldalai is vannak. Ez utóbbiak az egyén szubjektumában: jellemében, képességében, okosságában, egyességében, stb. gyökereznek, amelyeknek szintén nagy jelentőségű szerepe lehet "a belülről vezéreltség" foka megvalósulására. Csak ismétlésekbe bocsátkozunk, ha azt állítjuk, hogy az egyén "belülről vezéreltségéhez" szükséges szubjektív kvalitások formálásának is a kollektiva a legjelentősebb társadalmi szerve.

A kollektív együttműködés közben a közös érdekek és célok alapján, tehát "kivülről vezérelten" alakulnak az erkölcsi, a jellembeli, stb. emberi tulajdonságok úgy, hogy a demokratikus fórumokon "belülről vezérelten" és személyes felelősségvállalással, bátran működjenek és nyilvánuljanak meg. A társadalmi-közösségi együttműködés talaján bontakozik ki az olyan erkölcsi elvárásnak, értékelésnek nemcsak egyszerű lehetősége, hanem szükségesége is, hogy az egyént ne egyszerűen azért igazolják vagy ítéljék el erkölcsileg, mert a közösségi normáknak, követelményeknek megfelelően vagy nem-megfelelően cselekedett, hanem azért is ítélhetnek, hogy ezt mennyire tette a személyisége érvényesítésével, tehát "belülről vezérelten", autonóm módon.

Természetesen ez a "kétoldalu", dialektikus kölcsönhatásban lévő adottság az erkölcsös cselekvés megvalósulásában nagy jelentőséggel bír. A konkrét helyzetek, amelyekkel az egyén szembekerül, egyrészt alternatívákat

tartalmaznak, amelyekben a legtöbbször nem egyértelműen és könnyen látható és dönthető el a társadalmi normáknak, követelményeknek megfelelő cselekvés iránya, ezért az egyéneknek választania kell. Másrészt, minthogy ehhez a választáshoz, a viszonylagos autonómia érvényesítéséhez a demokratizmus fokozottabb érvényesülésével a szükséges társadalmi feltételek mindinkább létrejönnek, ezért a társadalmi követelményekkel adekvát cselekvésben nyilvánvalóan egyre nagyobb szerepe lesz "a belülről irányított-ságnak". Pontosabban egyre inkább kialakul annak lehetősége, hogy a külső társadalmi követelmények az egyének viszonylagos autonómiáján keresztül, "belülről irányítottan" valósuljanak meg. Ez nemcsak a felelősség vállalására nevel és nemcsak a felelősség másra való áthárítását teszi lehetetlenné, hanem egyúttal megóvja az egyént attól is, hogy a "kivülről vagy felülről irányítottság" feltétlen elfogadásából eredő konfliktusba kerüljön önmagával, saját lelkiismeretével. De "a belülről irányítottsággal", a személyiség érvényesítésével vállalt felelősségteljes erkölcsös tettek sem mentenek meg mindenféle ellentmondáslehetőségtől, még akkor sem, ha az egyébként az objektív társadalmi követelményekkel is harmónizál. Még ebben az esetben is lehetséges, hogy "mások", egyes emberek vagy egyes embercsoportok, amelyben az egyén benne él, amelyhez az egyén tartozik, bizonyos fokon elítélik, rossznak találják cselekvését. Am ebben az esetben is érvényesnek kell tekintenünk a fent kifejtetteket. Érvényesnek kell tekintenünk azt, hogy: akkor morális a tett, ha az ember egyéni autonómiáján keresztül, személyisége érvényesítésével, tehát felelősséggel valósítja meg a társadalmi követelményeket, normákat. Csak ennek a követelménynek teljesülése vezethet el a tett - ellentmondásaival és azok feloldásaival - az emberi jellegének előtérbe kerüléséhez.

Annak a társadalmi folyamatnak eredményeként ugyanis, amelyben az egyének erkölcsi felismerése és erkölcsi érzéke, erkölcsi meggyőződése kialakul, egyszóval: annak eredményeként, hogy az emberek erkölcsi ité-

leteik alapján, autonómiájukat érvényesítve valósítanak meg közösségi, társadalmi normákat, követelményeket az egyén és a szocialista társadalom dialektikus kölcsönhatásban az ember közösségi mivoltának elmélyülése és uralkodóvá válása lehet az alapvető fejlődéstendencia. Következésképpen az egyén viszonylagos autonómiájának, erkölcsi személyiségének, személyes felelősséggel és társadalmi elkötelezettséggel párosult, és a demokratikus együttműködés alapjain való elmélyülése nincs ellentmondásban a társadalmi fejlődésszükségletekkel. Sőt éppen a fejlődés közösségi emberi jellegének felszínre hozását és erősítését segíti elő azzal, hogy a szubjektum érvényesíthetősége alapján lehetővé teszi a személyes felelősség elmélyülését saját maga és társadalmi környezete szocialista jellegű alakulásával szemben.

6/ A szocialista demokratizmus, a személyiség érvényesítése és az egyén, valamint az emberiség sorsának elválaszthatatlansága korunkban

A fent jelzett folyamatban az emberek erkölcsi személyiségük, viszonylagos autonómiájuk érvényesítése és a társadalmi együttműködés közösségi követelményei alapján önmagukkal is megvívják a harcot választásuk társadalmi helyességéért. Eközben önmagukon vesznek erőt az individualista jellegű tendenciák leküzdésére, az antihumánus tettek és módszerek leküzdésére. Ez a folyamat összefonódik a "nagy" társadalmi kérdések és bajok megoldását szorgalmazó közös küzdelmekkel, azzal, hogy egyéni szabadság, egyéni autonómia érvényesítése útján a társadalmi problémákat a szubjektum átélje, a társadalmi felelősségtudatát felerősítse és az együttműködésen alapuló társadalmi útkeresés egyéni -belsőleg átélt - küzdelemmé is változzon.

Ezen az úton - a személyiség érvényesítésének a viszonylagos autonómián és a társadalmi együttműködésen alapuló demokratikus közéletiség útján - ragadhatjuk meg az egyént olyan emberi kvalitásaiban, hogy saját tevékenysége révén egyre világosabbá válik számára az a követelmény, hogy már nem élhet úgy, mint azelőtt, nem élhet kicsinyes, önző magánéletébe zárva. Ez az út teszi

képesse arra, hogy tevékeny küzdelemben mutassa meg, mit jelent az, hogy e világon emberekkel közösen, együttműködve kell élni, de ugyanakkor eközben valóban felismerje, hogy milyen nehéz feladatok megoldását jelenti - az embernek lenni és maradni elv megvalósítása az egyén számára. Felismerje, hogy ez az út az, amelyen keresztül a szocializmus a polgári társadalomtól valóban minőségileg eltérő új emberi szükségletet formál, és pedig nemcsak egyesek, az emberiség legkiválóbbjai szükségletét, hanem egyre inkább és egyre mélyebben általános emberi szükségletet, mint minden egyén szükségletét. Ezzel a szocialista társadalom az emberi mindenoldalúság-teremtés egyik újabb mozzanatának teremti meg a társadalmi alapját.

Ez az új emberi szükséglet-teremtés, - amelyben koncentráltan fejeződik ki a szocialista társadalom humanizmusa, "emberarcúsága" és amely az autonóm személyiségnek társadalmi együttműködésen és közös célokon alapuló érvényesítését és a társadalmi problémáknak küzdelmes megoldását, tehát az áldozatvállalásokat is feltételezi - az egyén sorsának az emberi és összemeri problémák megoldásától egyre mindenoldaluban való /közvetlenebb vagy közvettebb/ függését és e függés felismerése és tudatosítása szükségességét fejezi ki.

Következésképpen a legemberibb szükséglet-teremtés tendenciái és tartalmi egyáltalán nem ítérik az egyén számára a küzdelem-mentes és az áldozat-vállalásokat és felelősséget nem ismerő életet. De az emberi együttműködés és a célok közösségi jellegének megfelelően, tehát természetesen a tudományos-technikai haladás, és a szocialista viszonyok-nyújtotta társadalmi lehetőségeknek megfelelően a küzdelem, az áldozat és a felelősség szükségessége nem egyszerűen a "fogyasztói szemléletű" jobb egyéni életre orientált, hanem ezzel dialektikus kapcsolatban a megoldásra váró társadalmi feladatokra, a szélesebbkörű társadalmi tevékenységre is vonatkoztatott. Ezekkel az egyszerre egyéni és társadalmi tendenciákkal lesz a küzdelem-, az áldozat- és a felelősség jellege is emberibb természetű. Tehát egyrészt a társadalmi problémáknak személyes átélésével;

másrészt a társadalmi-emberi problémáknak felelősségteljes megoldására való törekvésével lesz az egyéni küzdelem, áldozat, felelősség is emberibb jellegűvé.

Az egyén új szükségletének ez az emberibb jellege, amely - mint fentebb említettük - az egyén sorsának az emberi és összem emberi problémák megoldásától egyre mindenoldalúban való /közvetlenebb és közvetettebb/ függésének felismerését, tudatosulását és személyesen is átélt vállalását fejezi ki, nem jöhetett volna létre, ha nem volnának meg és nem kerültek volna fokozottabban előtérbe ezen összefüggések objektív társadalmi alapjai.

Ennek a fokozottabban előtérbe került összefüggésnek objektív társadalmi alapján egyrészt a termelők oldaláról fogható fel: a tudományos-technikai forradalom eredményeiben és fejlődéstendenciákban mind az emberiség optimista jövője, mind fenyegető veszélyei egyaránt feltáruulnak. Ez persze amióta az ember egyáltalán ember, tehát /technikai/ eszközöket termel, a /technika/ eszközeiben mindig együtt jelent meg a " jó " vagy " rossz " felhasználásának lehetősége. Hiszen a pattintott kővel is éppenúgy lehetett állatot, mint embert ölni, miként bárdal, kalapáccsal, vagy éppen puskával is. A tnyományos-technikai forradalom eredményei azonban nem egyes emberek, vagy egyes embercsoportok, sőt, nem is csupán egyes nemzetek vonatkozásában, hanem az egész emberiségre kiterjedően és így az egész emberi létet és jövőt illető jelentőségűvé duzzasztotta felhasználásuknak mikéntjét, tehát a technika " jó " vagy " rossz " felhasználásának kérdését.

A technikai eszközök " jó " vagy " rossz " használatának kérdése másrészt természetük megismerésén, tehát annak megértésén is múlik, hogy az ember hogyan használhatja az emberiség érdekében. A technikai eszközök természetének megismerése, megértése, stb. valóban azért történik, hogy a "beljűk zárt" erőket ne örültségre, gonoszságra, esztelenségre, hanem az emberek javára használjuk. Az is kétségtelen, hogy az emberek ellen vagy javára történő felhasználásuk múlhat az egyének meggondolatlanágán, pszichikai alkatán, tettvágyán, idegességén vagy éppen hatalmi ö-

rületén stb., stb. De korunkban a tudományos-technikai forradalom eredményeinek felhasználása közvetlenebbül ösztönző társadalmi jelentőségűvé lett, sőt az emberiség sorsát közvetlenebbül dönti el, ezért felhasználása módjának alakulása is közvetlenül a társadalmi viszonyok és nem annyira egyes emberek természete által meghatározott.

A fentebb kifejtettek alapján: ha a szocializmus társadalmi viszonyok fejlődéstendenciáiban uralkodóként egyre inkább az emberi jelleg formálódik a maga bonyolult társadalmi sokoldalúságában, és ha ezzel dialektikus kölcsönhatásban az emberek kollektív együttműködésében, kollektív céljaiban és intézményeiben ideológiájában, tudatformáiban a társadalom emberért-valósága tör magának utat, továbbá ha ezek révén az egyén emberi természetének alakulása is a kollektívizmus elmélyülése irányába mutat, akkor nyilvánvaló objektíve az a fejlődéstendencia válik uralkodóvá, hogy az emberek objektívvált képességét, a technikát sem a tőle elidegenedett, pusztító mivoltában, hanem az emberi jellegnek megfelelően az emberért használja fel.

Ellenkező előjelű uralkodó fejlődés-tendenciákat mutat viszont a polgári társadalom alakulása. A polgári társadalomban, a tőke profit érdekétől meghatározottan, a termelőeszközök és általában a technika vonják saját hatalmukba az embert is, és ahol ezért - a tőke érdekeinek megfelelően - az ember elsősorban termelőerő és fogyasztó minőségében lényeges. Következésképpen az ember is tárgyi mivoltában, mint a tőke profitja növelését szolgáló eszköz van adva emberként. Vagyis az emberi, a tőke érdekében meghatározott fejlődéstendenciák révén tárgyi mivoltában, eszközként létezik és működik emberi erőként. Nyilvánvaló tehát, hogy a tudományos-technikai fejlődés eredményeinek felhasználásában sem a közvetlenül emberért valóság, hanem a tőke természetében és érdekében meghatározott profit eszközeként való létezés kap domináló mozzanatot. Ezért a monopol tőke érdekében meghatározott fejlődéstendenciák az ember tárgy és eszköz jellegét erősítik és nem az egyén autonómiáját, szabadságát, felelősségét, stb. tehát emberi vonatkozásait fejlesztik, hanem éppen szükítésük irányába hatnak. Ennek megfelelően az erő-

szak, a háborús tendenciák erősödése irányába hatnak mind-
azokkal az erőkkal, mozgalmakkal szemben, amelyek a mono-
pol-tőkeellenesség talaján a legkülönbözőbb formában képvisel-
slik az emberi haladást, az emberi tényező előtérbe kerülé-
sét, az emberi sorssal szembeni nagyobb felelősséget.

Az emberért való nagyobb felelősség tehát a polgá-
ri társadalomban is csak a monopol-tőkeellenesség bizonyos
szinvinálán álló haladó törekvések és mozgalmak talaján
fejlődhet. De a fejlett szocialista társadalmi viszonyok
magasabb szintvonalon és szélesebbkörben teszik lehetővé
az egyén autonóm személyiségének olyan érvényesítését,
amely kollektív együttműködésekén alapul, s ahol az egyének
társadalmi-emberi fejlődéskövetelményekkel azonosult belső
elkötelezettsége, a felelősségtudat és felelősségérzet is
magasabb szintvonalra emelkedik. A szocialista társadalom
követelményé teszi az olyan egységtípust, aki személye-
sen is átgondolja és átéli a szocialista társadalom fejlő-
désproblémáit és ellentmondásait, és aki emberi méltóságá-
ban érzi magát kompromitáltnak mindenféle, tehát nemcsak a
polgári kizsákmányolásért, emberi elnyomásért, leigázásért,
megalázásért. Aki személyes drámaként érzi és éli át a né-
pek szabadságának elfojtását, a fejlett haditechnika alap-
ján folytatott háború minden emberi értéket elpusztító bar-
bárságát. Aki személyes tragédiaként nemcsak éli és érzi
azt a lehetőséget, hogy magát az embert, az emberiséget
bomlaszthatják rádióaktív gázokká, hanem aki azt is tuda-
tosítja, hogy éppen az egyén és az emberiség végső fokon
a szocialista társadalom további fejlődésében kapja meg
pozitív lehetőségeit. Ezért tudatosan vállalja a felelős-
séget azért is, hogy egyénisége minden értékét a szoci-
alizmus erősítése érdekében a társadalmi-közéleti tevé-
kenységben is kamatoztatja.

J E G Y Z E T E K

1. Csernisevskij: H. Ch. Carey politikai gazdaságtani levelei az Amerikai Egyesült Államok elnökéhez.
Idézi: Heller Ágnes: Csernisevskij etikai nézetei.
Szikra, Bp. 1956. 132. old.
2. Hegel: A szellem fenomenológiája. Akadémiai Kiadó.
Bp. 1961. 336-337. old.
3. Idézi: Makai Mária: Magyar Filozófiai Szemle, 1960.
2. sz. 288. old.
4. Marx: A zsidókérdéshez. Marx-Engels Művei. 1. kötet.
Bp. 1957. 357. old.
5. Almási Miklós: Ellipszis. Szépirodalmi Kiadó, Bp.
1967. 115. o.

К вопросу о тенденциях социалистической демократии,
морали и развития личности

(Резюме)

Дежё Калочаи

Автор исследует личность с точки зрения её развития и её проявления в коллективе при социализме. Он также анализирует взаимоотношения руководителей и руководимых.

Демократизм предоставляет личности проявить себя, но в то же время насыщает личные потребности объективным общественным содержанием. Моральное совершенствование, носящее коллективный характер, осуществляется в политической деятельности.

Свою автономию личность получает путём выбора. Социалистическое общество предоставляет возможности автономной личности проявить себя в общественном сотрудничестве и общности целей.

